

КРИЗА ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА ТА ВИНИКНЕННЯ ПРАВА СПРАВЕДЛИВОСТІ В АНГЛІЇ

Левчук Марія В'ячеславівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри історії права та держави

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Історія розвитку англійського права пройшла три значні етапи: виникнення і розквіт загального права, криза загального права і як наслідок виникнення права справедливості та інтерпретація статутів. Вивчення особливостей виникнення і формування правової системи Англії є актуальним з огляду на значний вплив англійської правової системи на еволюцію правових систем багатьох країн, в тому числі тих, що входили до складу колоній та домініонів Англії.

За твердженням дослідників для правової системи Англії характерна така риса як наступність права, тобто розвиток без радикальних і революційних змін [7, с. 129]. Проте в історії Англії все ж були періоди сутнісних змін і одним з таких стало XV ст. - період кризи загального права, яка призвела до появи нової системи права – права справедливості та виникнення дуалізму в правовій системі Англії, коли паралельно існували дві системи права з власними судовими інстанціями – королівські суди загального права та канцлерський суд справедливості.

Після нормандського завоювання правова система Англії зазнала змін. Централізація правління на всій території Англії позначилась на створенні загального для всієї країни права. Для введення такої системи, яка охоплювала всю країну, необхідним було створення централізованих судів, які б підпорядковувались виключно королю. Відтак, судова реформа, проведена Генріхом II в XII ст. закріпила панівне значення королівських роз'їздних судів і дала поштовх для їх діяльності на постійній основі чим поклала початок формуванню загального права Англії.

Королівські суди розглядали окремі категорії справ, а саме: справи корони, що стосувались сплати податків, спори стосовно земельної власності феодалів та справи про порушення «миру в королівстві», тобто тяжкі кримінальні злочини. Поступово юрисдикція королівських судів розширювалась і наприкінці середньовіччя вони стали фактично єдиними органами, що здійснювали правосуддя, за виключенням церковних судів, що

розглядали спори, пов'язані зі шлюбом та дисциплінарними проступками кліриків [6, с.147].

Розквіт загального права в XII-XIV ст. поступово змінюється періодом глибокої кризи в XV ст. Вже в XIII ст. правотворчість королівських суддів починає поступово втрачати свій натиск і темп. Судді не виявляли великої схильності будь-що змінювати у сформованій системі загального права. Парламент у свою чергу засідав нерегулярно і не мав великого бажання втручатися в питання права з політичних міркувань. Усе це сприяло тому, що англійське право фактично припиняє розвиватися не тільки в змістовно-матеріальному, але й у формально-процесуальному аспекті. Причини цього явища, як зазначає М. М. Марченко вбачаються, насамперед, в надмірному розширенні компетенції королівських судів, що не дозволяло їм в силу складності, а головне численності позовів своєчасно справлятися з розглянутими справами. А крім того - в надмірній складності і консервативності самої судової процедури [3, с. 442]. А вже на зламі XIV-XV ст. в Англії відбуваються великі соціально-економічні зміни, розширюються товарно-грошові відносини, розвиваються міста як осередки ремесла і торгівлі, занепадає натуральне господарство. Виникають нові відносини, що потребують судового захисту, з'являються нові різновиди деліктів і злочинів. Натомість в судах загального права через низку причин неможливо було вирішити справу та досягти справедливості. Назриває період кризи. Розглянемо детальніше недоліки загального права в зазначений період.

Звернення до королівських судів здійснювалось за особливою, дуже складною процедурою. Згідно діючим процедурними правилами, для звернення до королівського суду потрібно було отримати спеціальний наказ суду (writ) - припис корони в особі її вищої посадової особи - канцлера. У формально-юридичному сенсі таке розпорядження розглядалося як привілей з боку короля та видавалося лише за наявності для того достатніх підстав і за умови попередньої оплати канцлеру всіх судових витрат.

Такий припис змістовно був наказом короля, який адресований судовому чиновнику запропонувати відповідачеві не порушувати право і задовольнити вимоги позивача. Якщо відповідач відмовлявся, то тільки після цього позивач пред'являв до нього позов і справа розглядалась королівським судом. Цей позов, як зазначав Р. Давид, розглядався королівськими судами не стільки тому, що відповідач заперечував проти домагань позивача, скільки у зв'язку з його непокорюю наказу влади [1, с. 233].

Захист у королівських судах могли дістати тільки та правовідносини, з приводу яких були видані «судові накази». Як зазначають Цвайгерт К. і Кетц Х., оскільки позивачі в обґрунтування своїх вимог наводили, зазвичай, одні й ті самі причини, дуже скоро був розроблений стандартний текст приписів, який отримав на практиці назву «позивний формуляр» (form of action), у котрий

вимагалось внести тільки прізвища й адресу сторін. Наприкінці XII ст. лорд-канцлер використовував вже близько 75 стандартних типів приписів. У XIII–XIV ст. їх кількість значно збільшилася. Незабаром вони були зведені в напівофіційні «Реєстри наказів суду», які отримали значне поширення серед юристів-практиків [9, с. 189]. Для подачі позову до суду позивач повинен був обрати тип наказу. Англійські юристи турбувались не стільки про вирішення справи, скільки про дотримання процедурних моментів та правильності обрання відповідного типу позову. Як зазначають дослідники, невірний вибір призводив до програної справи. У разі відсутності відповідного позову позивач не міг розраховувати на правовий захист згідно з загальним правом [2, с. 155]. Таким чином, юридична форма судочинства в королівських судах загального права у вигляді системи судових наказів стала гальмувати розвиток права.

Наступним недоліком загального права стала його змістовна обмеженість, архаїзм процесуальних форм, консервативність, нездатність до трансформації під впливом нових соціально-економічних відносин. Так, загальне право не визнавало прав незаміжніх жінок, неповнолітніх осіб, третіх осіб у договорах (навіть якщо договір було укладено на їх користь). Також вкрай складно було домогтися захисту прав якщо договір був укладений усно або не був скріплений печаткою.

В XV ст. небувалого розвитку набуває інститут довірчої власності – трасту, коли одна особа передавала своє майно іншій особі - довірчому власнику (trustee) для управління в інтересах власника або визначених ним вигодонабувачів (бенефіціаріїв — beneficiary). Загальне право не визнавало подібних правовідносин, оскільки згідно його норм особа, якій було передано майно, ставала його повноправним власником, а довіритель втрачав на нього будь-які права. Повністю незахищеними залишалися бенефіціарії (вигодонабувачі) в трасті, тобто особи, в чіїх інтересах довірчий власник (trustee) повинен був управляти власністю, що отримав її формально юридично у власність від засновника трасту (settlor). Загальне право визнавало права осіб, які отримали майно в порядку договору трасту абсолютними і не захищало прав бенефіціаріїв проти можливих зловживань з боку таких довірчих власників.

Також королівські суди були вкрай не схильні захищати інтереси боржників, які віддали кредиторам свої землі в якості застави і вимагали свої землі назад після сплати боргу. Були також особи, які неправильно обирали позовні формуляри, були й ті, які програли процес в королівських судах з причини політичного впливу іншої сторони, підкупу свідків, були й зовсім бідні й залежні верстви (вілани, потім копігольдери), які в принципі не могли дозволити собі звернутися в суди загального права (великі судові збори, дорогі послуги адвокатів тощо) [4, с. 40].

Як зазначає Р.Давид, загальне право не знало інших санкцій за невиконання договору окрім відшкодування шкоди [1, с. 232] У середньовічній Англії засоби судового захисту прав (remedies), відшкодування збитків були досить обмежені. У разі заподіяння шкоди однією особою іншій королівський суд міг присудити в якості компенсації тільки відшкодування збитків. Іншими словами, мова йшла тільки про грошову компенсацію, тобто економічний характер відшкодування.

В умовах, коли суспільні відносини ускладнювалися, через вузьке коло засобів судового захисту стає неможливим здійснювати захист прав приватних осіб у багатьох випадках. Як зазначає Шумілов В.М., якщо позивач хотів «неекономічного відшкодування», суди загального права виявлялися безсилими: оскільки не було передбачено інших засобів захисту, тоді вважалося, що у такому випадку не існує і порушеного права, тобто відсутнє право на захист («no remedy, no right») [10, с. 49].

Узагальнюючи основні недоліки загального права, що призвели до його кризи, можна звести їх до наступних:

- надзвичайна суворість процедури звернення до суду і розгляду справ;
- обмеженість формальними рамками «типових різновидів позовів»;
- формалізм і негнучкість норм загального права;
- архаїзм процесуальних форм;
- обмеженість засобів судового захисту: існування в загальному праві єдиної санкції в цивільному праві – грошової компенсації.

Окрім вищенаведених недоліків загального права, як зазначає Романов, існували ще й деякі інші, а саме: відсутність засобів забезпечення явки свідків до суду; повільність і дорожняча судової процедури; численні нарікання на систему наказів суду, що не враховувала потреби правового розвитку країни [8, с. 75-76].

Криза загального права та численні його недоліки призвели до появи на початку XIV ст. в Англії іншого права – Права справедливості. Адже не маючи можливості домогтися справедливості в судах загального права позивачам доводилося звертатися «за справедливістю» до короля з петиціями, або проханнями, щоб король втрутився, «і проявив милосердя по совісті й по суті» [1, с. 235].

Король зазвичай передавав такі прохання на виконання лорду-канцлеру, який був найвищою посадовою особою в державі, заміщав короля в часи його відсутності та здійснював управління в різних сферах. Історично лорд-канцлер був головним секретарем короля, а також його капеланом і хранителем королівської печатки. На ґрунті цих трьох функцій і розвивались повноваження

канцлера. Будучи секретарем короля він вів всю переписку від його імені і, відтак, виступав найближчою довіреною особою короля у справах світського управління; як капелан, духівник короля, він був його радником в церковних справах; як охоронець печатки, він обов'язково брав участь там, де потрібно було формальне вираження королівської волі.

Лорд-канцлер блискуче знав загальне право, а також канонічне право, будучи довгий час духовною особою. Вперше «світський» Лорд-канцлер був призначений тільки в 1340 р., проте і пізніше, в XV і XVI століттях, лорд-канцлерами найчастіше ставали духовні особи, і лише в XVII ст. на цю посаду почали призначати виключно світських осіб з числа видатних юристів.

Лорд-канцлер зобов'язаний був без найменшої неупередженості вирішити, чи гідний прохач того, щоб йому була виявлена милість короля у наданні «вищої справедливості». Перші подібні звернення до короля, можливо, і розглядались ним особисто, як і справи надзвичайної важливості, але вже дуже швидко такі «прохання» король остаточно передоручає розглядати Лорд-канцлеру, який будучи духовною особою не був зв'язаний формальними вимогами загального права.

Лорд-канцлер, приймаючи рішення, діяв за власним розсудом. Совість, справедливість, мораль, на які він посилався, за означенням Л.О. Корчевної, слід розуміти в дусі римського права, зокрема в дусі таких моральних принципів права, як, *boni mores*, (добросовісність), чи *bona fides* (добра воля), чи *aeguitas* (рівність, справедливість, благородство), обман знищує всі юридичні наслідки [5, с. 128].

На основі узагальнення вирішення канцлером спорів поступово сформувались принципи права справедливості, які лежали в основі рішень, що виносились Судом Канцлера. На той час його сприймали як доповнення до загального права. Воно заповнювало прогалини системи загального права, вносило корективи та доповнення, дозволяло досягти справедливості там, де мало місце зловживання осіб, які використовували загальне право у шахрайських цілях.

Право справедливості надавало захисту більш широкому колу прав, а також більш різноманітними були способи їх захисту ніж в загальному праві. Право справедливості в порівнянні з загальним правом мало суттєві переваги: відрізнялось гнучкістю, передбачало більш широкий набір можливих санкцій (наприклад вперше були введені судові заборони, виконання в натурі, ректифікація, анулювання), розширення видів доказів (загальне право вважало основним доказом письмові документи, тоді як в Суді Канцлера усні свідчення визнавались рівносильними з письмовими), існувала можливість доставлення свідків до суду для дачі показань та за вимогою Канцлера сторони зобов'язані були надати необхідні документи (таких прерогатив суди загального права не мали), право справедливості передбачало більш швидку і більш дешеву процедуру розгляду справ ніж загальне право.

Дуже швидко канцлерський суд здобув прихильність у правителів Англії, які віддавали йому перевагу. Навіть виникла серйозна загроза, яка за означенням Р. Давида, могла призвести до того, що сторони не стануть звертатись до судів загального права і ці суди повністю зникнуть, так само, як в XIII ст. зникли сотенні суди в результаті того, що Вестмінстерські королівські суди запропонували зацікавленим особам більш сучасні правові форми [1, с. 236].

Окрім прихильності англійських правителів до канцлерського суду та кризи загального права, що могло призвести до зникнення судів загального права, поступово назрівав і конфлікт юрисдикції судів загального права та канцлерського суду. Однак було віднайдене компромісне рішення: залишились існувати як суди загального права так і суд Лорда-канцлера, але за низки умов. Зіткнення юрисдикцій двох судів відбулось в 1616 р. Так, ефективність виконання рішення суду Лорда-канцлера забезпечувалось арештом порушника або накладенням секвестру на його майно. Судді загального права заявили, що вони будуть вважати осіб, які виявляють непокору цим діям такими, що діють в умовах законної необхідної оборони, навіть якщо така особа уб'є чиновника, якого канцлер зобов'язав виконати своє рішення. Вирішення цього конфлікту було покладено на короля, який став на сторону канцлерського суду і тоді ж актом парламенту були введені в дію правила діяльності канцлерського суду, зокрема: юрисдикція суду лорда-канцлера не повинна розширюватись за рахунок загального права; юрисдикція суду лорда-канцлера повинна ґрунтуватись на прецедентах права справедливості; король не повинен більше створювати нових судів, незалежних від судів загального права. Згідно з цим актом якщо право справедливості суперечить нормам загального права, пріоритет слід віддавати праву справедливості. Це дозволяло позивачам звертатися до суду права справедливості навіть у тих випадках, коли суд загального права вже ухвалив своє рішення зі спірного питання. Проте вважалося, що без особливої потреби канцлерський суд не повинен втручатись у юрисдикцію судів загального права.

Так в Англії з'являється дуалізм судової системи, що проіснував до судової реформи 1873 р. Паралельно існували дві системи – королівські суди загального права та суд справедливості, що мали різну юрисдикцію, кожен суд мав власну типову форму позовної заяви і власну процедуру розгляду справ.

Право справедливості не стало самостійною системою, адже воно не могло існувати окремо від загального права, подібно як коментар не може існувати окремо від тексту до якого він додається. А криза загального права призвела не до його занепаду (який все ж міг відбутись), а до його розвитку, який проявився в створенні права справедливості, яке виступило в якості продовження, доповнення та оновлення загального права.

Використані джерела:

1. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. – М.: Международ. отношения, 2009.– 456 с.
2. История права: Англия и Россия. – М.: Прогресс, 1990. – 304 с.
3. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2011. — 784 с.
4. Михайлов А. М. Судебная власть в правовой системе Англии. М.: Юрлитинформ, 2009. – 344 с.
5. Проблема різноджерельного права: дослід порівняльного правознавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Корчевна Любов Олександрівна ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. - О., 2005. - 412 арк.
6. Порівняльне правознавство (правові системи світу): Монографія / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Онищенко. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 488 с.
7. Порівняльне правознавство : підручник / С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, Биля-Сабадаш та ін. ; за заг. ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2012. – 272 с.
8. Романов А.К. Право и правовая система Великобритании: учебное пособие / А.К. Романов. – М.: Форум, 2012. – 288 с.
9. Цвайгерт К., Кетц Х. Сравнительное частное право: В 2-х тт. – Т. I. Основы. Том II. Договор. Неосновательное обогащение. Деликт / Пер. с нем. – М.: Международ. отношения, 2010. – 728 с.
10. Шумилов В.М. Правовая система США: Учебное пособие.- 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Международ. отношения, 2006. – 408 с.

В статті розглядається питання співвідношення загального права та права справедливості в Англії в XIV-XVII ст. Досліджуються причин кризи в розвитку загального права. Розглядається історія становлення суду справедливості в Англії.

Ключові слова: загальне право, право справедливості, канцлерський суд, історія права Англії.

В статье рассматривается вопрос соотношения общего права и права справедливости в Англии в XIV-XVII вв. Исследуются причин **кризиса** в развитии общего права. Рассматривается история становления суда справедливости в Англии.

Ключевые слова: общее право, право справедливости, канцлерский суд, история права Англии.

The article discusses relation between common law and the law of equity in England in the XIV-XVII century . The causes of the crisis in the development of the common law are investigated. The history of the formation of the Court of Chancery in England are shown.

Key words: *common law, equity low, Court of Chancery, history of English law.*